

УДК 321.7-027.21+316.3:327.01Бжезинський
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.32.12>

МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ З. БЖЕЗИНСЬКОГО ТА А. ПШЕВОРСЬКОГО І ЇХНЯ РОЛЬ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Микола Вегеш

*Ужгородський національний університет,
кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Роман Кополовець

*Ужгородський національний університет,
кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Незважаючи на сформовану низку країн із демократичним управлінням, питання демократичного переходу і нині актуальне в сучасній політичній науці. Багато дослідників і вчених схиляються до думки, що базові моделі демократичної трансформації є не актуальними, насправді ж це – дуже спірне питання, оскільки нині ми можемо використовувати ці моделі як для країн із консолідованим демократичним режимом, так і для країн, які лише трансформуються, тобто знаходяться на першій чи другій стадії переходу.

З середини 1980-х років у політичній науці під впливом певних процесів (спочатку регіональних, а потім і загальносвітових) починає поступово формуватися новий напрям політологічних досліджень – транзитологія. Якщо підійти до цього поняття з точки зору значення терміну «транзит» (перехід, перехідний процес), то транзитологічні дослідження передбачали аналіз політичних змін перехідного характеру, пов'язаних зі становленням нового якісного стану політичної системи. Однак на практиці термін «транзитологія» придбав більш вузьке значення, оскільки предметом досліджень цього напрямку став процес переходу від авторитарних форм правління до демократичних. Тому предметом транзитології як самостійної дисципліни в рамках політичної науки стали проблеми демократизації.

Демократизація характеризується частковим перерозподілом влади, делегуванням владних повноважень іншим суб'єктам права – громадянам та громадським інститутам і організаціям; закріпленням у законах прав і свобод людини; скасуванням антидемократичних законів та інститутів влади. У широкому розумінні демократичний транзит включає в себе три базові стадії:

- 1) лібералізація – формування базових інститутів демократії;
- 2) демократизація – становлення та розвиток демократичних інститутів на базі новоствореного політичного режиму;
- 3) консолідація демократії – закріплення та адаптація політичного режиму консолідованої демократії у суспільних сферах, формування громадянського суспільства.

Аналізуючи сучасні моделі посткомуністичних трансформацій, ми виділимо двох науковців, у центрі транзитологічних досліджень яких знаходиться аналіз переходу до демократії комуністичних авторитарних режимів. Це концепції З. Бжезинського та А. Пшеворського.

Ключові слова: демократія, демократичний перехід, транзит, моделі переходу, демократичні трансформації, політичний режим, Бжезинський, Пшеворський.

При дослідженнях демократичних переходів базовими зазвичай є моделі фундаторів теорії демократизації: Д. Растоу, С. Хантінгтона, Г. О'Доннела, Ф. Шміттєра. У цій статті

ми не будемо зосереджувати увагу на цих дослідниках, оскільки комплексно вони проаналізовані раніше [5].

Авторський підхід до процесу демократизації запропонував З. Бжезинський [1; 2; 3], виділивши три фази демократизації посткомуністичних країн. Він наголошував на тому, що залежно від локальних демократичних успіхів у політичній, правовій, економічній сферах процес переходу від комунізму до демократії триває від 9 до 30 років. Важливим фактором успішної демократизації вчений вважає певну послідовність демократичних змін у країні та конкретні способи підтримки цих змін західними країнами.

Демократичні зміни мають відбуватися у трьох основних напрямках всередині посткомуністичної країни – у політичній, економічній та правовій сферах. З. Бжезинський доводить, що на сучасному етапі досягти рівня консолідованої демократії колишній країні соціалістичного табору не можливо без так званого «зовнішнього фактору», тобто політичної та фінансової допомоги західноєвропейських країн.

Відповідно до трьох фаз переходу до демократії *на першій стадії*, яка охоплює від одного року до п'яти років, відбувається трансформація політичної системи та стабілізація економічної сфери. Для першого етапу характерне встановлення основних демократичних інститутів: звільнення преси від партійного контролю, припинення діяльності системи поліцейської держави, виникнення політико-партійної коаліції, яка відстоює демократичні принципи і прагне демократичних змін.

На другому етапі (тривалістю від 3 до 10 років) процес демократичної трансформації визначає економічна система. На політичному рівні ставляться завдання досягнення стабілізації, прийняття нової конституції та закону про вибори, проведення демократичних виборів, здійснення децентралізації системи державного управління й передачі більшої влади регіонам, зміцнення стабільності сформованої раніше демократичної політичної коаліції [4].

На третій фазі переходу до демократії (5-15 років) політична система має консолідуватися на основі певного демократичного інтересу. Тільки таким чином політичне становище у перехідній країні буде стабільним. Економіка починає розвиватися на міцній основі постійного зростання, яка саморегулюється без втручання із боку держави. Це період проведення «великої приватизації, формування потужного прокапіталістичного лобі й підприємницької культури» [1, с. 27].

Практика демократичних переходів у посткомуністичних країнах доводить, що транзитологічна модель З. Бжезинського [1; 2; 3] є досить ефективною в сучасній політичній науці. Згідно теорії З. Бжезинського, третя фаза демократизації включає становлення та розвиток демократичного типу політичної та правової культури. Нині демократичного переходу досягли насамперед Чехія, Польща, Словенія, Угорщина, країни Прибалтики. У цих державах внаслідок успішного демократичного транзиту встановився режим консолідованої демократії. Більшість посткомуністичних країн нині перебувають на другій стадії демократизації.

Аналізуючи тенденції розвитку політичних і суспільних відносин, до групи цих держав слід віднести Україну та Грузію (відбувся відхід від автократії, тривають процеси демократизації суспільно-політичної сфери з метою встановлення у країнах консолідованої демократії).

Комплексно теоретичні засади транзитологічної моделі переходу до демократії розроблені польським дослідником А. Пшеворським [6; 7]. Вчений, формулюючи концепцію транзитного переходу до демократії авторитарних режимів, аналізує дві основні стадії демократизації – лібералізацію та безпосередньо демократизацію. Для успішної інституалізації демократії в перехідній країні найбільш важливим структурно-процесуальним фак-

тором є демократична налаштованість елітних прошарків населення, а саме розподіл сфер впливу у країні між новою та старою політичними елітами.

Таблиця 1

Етапи демократичної трансформації за методологією З. Бжезинського

Етапи демократизації	Тривалість циклу	Системні зміни	Зовнішній фактор (допомога інших країн)
I етап. Лібералізація	1-5 років	1) створення багатопартійної системи; 2) розпад системи тотального державного контролю; 3) лібералізація цін; 4) поява незалежних ЗМІ; 5) приватизація; 6) виникнення демократичних суспільних рухів і громадських організацій.	1. Стабілізація грошової одиниці. 2. Надання кредитів.
II етап. Демократизація	3-10 років	1) практична реалізація демократичних принципів; 2) прийняття нової Конституції; 3) формування демократичної парламентської коаліції; 4) монополізація виробництва; 5) поява середнього класу; 6) децентралізація регіонального самоврядування.	1. Ліберальна політика у торгівельній сфері. 2. Надання доступу до європейських ринків збуту товарів. 3. Прихід іноземних інвестицій.
III етап Консолідація демократії	5-10 і більше років	1) формування стабільних демократичних партій; 2) завершення приватизації; 3) утвердження незалежних судових органів; 4) високий рівень політичної культури.	Вступ до ключових міжнародних організацій (НАТО, ЄС).

Структурно А. Пшеворський вирізняє два етапи переходу до демократії: «лібералізацію» і «демократизацію», але другий він поділяє ще на дві стадії: «звільнення» (від авторитарного режиму) та «конституювання» (демократії) [6]. Дослідник стверджує, що у процесі демократизації задіяні чотири основні категорії еліти у державі:

- 1) консерватори – авторитарно налаштовані представники еліти («прихильники твердої лінії»);
- 2) реформатори – прихильники демократичних змін серед авторитарних політичних сил;
- 3) помірковані – політичні сили, які ще не визначилися у своєму виборі між авторитаризмом і демократією;
- 4) радикали – еліти, які однозначно налаштовані на демократичні зміни у країні.

Лібералізація визначається як збільшення відкритості режиму без зміни його структури та інститутів. Вона характеризується нестабільністю і різною спрямованістю. Її результатом стає або посилення існуючого авторитарного режиму, або перехід до першої стадії демократизації.

Звільнення від авторитарного режиму відбувається при укладанні компромісу між реформаторами (всередині авторитарного блоку) і поміркованими (всередині опозиції).

Процес лібералізації може бути ініційований тільки однією з правлячих елітних груп, оскільки громадянське суспільство фактично відсутнє. Ця група, названа автором лібералізаторами, прагне знизити соціальну напруженість і зміцнити власну владу, свої позиції у керівництві, прагне надати і розширити права та свободи в суспільстві. Однак її курс на суспільні перетворення наштовхується на опір іншої елітної групи – прихильників твердої лінії. Якщо лібералізатори не долають цього опору, то традиційний авторитарний режим зберігається.

Звільнення від авторитарного режиму розглядається як один із результатів взаємодії чотирьох політичних сил: прихильників твердої лінії, реформаторів, помірних і радикалів. Демократичні процеси у країні з авторитарним типом політичного режиму розпочинаються із лібералізації старого режиму. А. Пшеворський наголошує, що лібералізація є результатом суперечностей всередині старого авторитарного режиму. Після виникнення конфліктів серед авторитарної еліти у країні починають формуватися або закріплюватися раніше сформовані засади громадянського суспільства. Відповідно певна частина народних мас починає чинити супротив авторитарному типу суспільно-політичних відносин. Тому процес лібералізації може проходити у двох напрямках: його передумовою є конфліктна ситуація серед старої еліти (поява реформаторів) або ж початок народних заворушень і прагнення до демократизації всередині країни.

Якщо лібералізація відбувається під впливом розколу авторитарного керівництва, то консерватори прагнуть знизити рівень соціальної напруги у суспільстві. Авторитаризм намагається зміцнити соціальну базу режиму завдяки входженню до політичної сфери нових легітимних груп або організацій. У випадку, якщо ці заходи на реабілітацію та зміцнення старого режиму були неефективними, а посилення авторитаризму так і не відбулося, згідно вчення А. Пшеворського, настає перша стадія демократизації – відхід від авторитарного політичного режиму.

Успішний відхід від авторитаризму може відбутися лише за умов досягнення політичного компромісу між реформаторами та поміркованими, тобто «між поміркованими в авторитарному блоці й в опозиції, якщо і ті, й інші у стані контролювати чи нейтралізувати радикалів у своєму блоці» [6, с. 109]. А. Пшеворський зазначає, що авторитарний відхід є можливим, якщо:

- 1) реформатори і помірковані досягають угоди про демократичні інститути, у яких соціальні групи, що представляються ними, мали б помітний політичний вплив;
- 2) реформатори у стані примусити до згоди прихильників твердої лінії чи нейтралізувати їх;
- 3) «помірковані здатні контролювати радикалів» [6, с. 109–110].

Згідно з вченням А. Пшеворського, незалежно від досягнення компромісу між реформаторами та радикалами ці два типи еліти мають змусити співпрацювати з ними консерваторів. Консерватори повинні співпрацювати з реформаторами і політично обмежувати радикалів. Обмеження радикалів з боку консерваторів є необхідним тільки на період початку переговорів, коли по суті відбувається відхід від авторитаризму. У подальшому радикали повинні мати потенційні можливості участі у прийнятті рішень, оскільки за умов демократії жодну з елітних груп не можна насильно відчужувати від участі в політичному процесі.

При переході країни до демократії на стадії відходу від авторитаризму найбільш важливою є політична позиція, яку оберуть реформатори. Реформатори можуть утворити своєрідну коаліцію з авторитарним об'єднанням консерваторів або сформувати демократичний союз із поміркованою елітою. Помірковані можуть прагнути вступити в союз із

радикалами, що може призвести до краху старої політичної еліти, або почати переговори з реформаторами.

А. Пшеворський, розглядаючи можливий політичний сценарій у країні за таких умов, зазначає: «Якщо реформатори поєднуються з прихильниками твердої лінії, а помірковані – з радикалами, то утворюються дві опозиційні коаліції, які вступають у сутичку одна з одною. Якщо реформатори укладають союз із поміркованими, а помірковані – з реформаторами, то в результаті виходить демократія з гарантіями. Якщо помірковані вступають в альянс із радикалами, а реформатори – із поміркованими, то реформатори приймають демократію без гарантій, що визначається коаліцією «радикали – помірковані».

Якщо реформатори поєднуються з прихильниками твердої лінії, а помірковані – з реформаторами, тоді помірковані приймають часткову лібералізацію авторитарного режиму. Авторитарний режим зберігається в незмінному вигляді, якщо помірковані об'єднуються з радикалами і терплять крах від союзу реформаторів і прихильників твердої лінії. Такий результат для реформаторів бажаніший, ніж демократія без гарантій, що впливає із приєднання до союзу поміркованих і радикалів. Якщо помірковані прагнуть до союзу з реформаторами, то вони роблять деякі поступки за рахунок гарантій прихильникам твердої лінії» [6, с. 111–112].

Таблиця 2

Механізм впливу консенсусу між елітами та кінцевим типом політичного режиму за умов демократичного транзиту за методологією А. Пшеворського [6]

ТИПИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ	РІЗНОВИД ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ
Реформатори об'єднуються з консерваторами	Авторитарний режим старого зразка
Помірковані об'єднуються з радикалами	
Реформатори об'єднуються з поміркованими	Демократичний режим із політичними гарантіями для опозиції
Помірковані об'єднуються з реформаторами	
Помірковані об'єднуються з радикалами	Демократичний режим без політичних гарантій для опозиції
Реформатори об'єднуються з поміркованими	
Реформатори об'єднуються з консерваторами	Лібералізований авторитарний режим
Помірковані об'єднуються з реформаторами	

На думку А. Пшеворського, перший і найважливіший етап демократизації – звільнення від авторитаризму може бути досягнутий успішно і без значних потрясінь для держави лише в результаті політичного компромісу між реформаторами та поміркованими (всередині опозиції). Крім того, реформатори повинні мати значні ресурси влади в межах авторитарного блоку та помірковані – в опозиції. Це успішна відмова від авторитаризму, а саме перший етап демократизації – лібералізація. Далі розпочинається другий етап демократичного транзиту – конституціоналізація демократії. А. Пшеворський наголошує, що результат демократичного транзиту залежить від співвідношення сил між різними фракціями еліти.

Зазначимо, що обидві моделі демократичної трансформації не втрачають свою актуальність при проведенні сучасних транзитологічних досліджень. Модель З. Бжезинського є актуальною для пострадянських країн, що трансформуються. Дослідник чітко

виділяє стадії та умови переходу, акцентує увагу на системних чинниках, які супроводжують перехід.

А. Пшеворський виділяє два етапи переходу до демократії: лібералізацію і демократизацію. На стадії лібералізації найбільш можливе повернення до автократичного управління. Друга стадія теж поділяється на дві: демократизація держави, що припускає зміни в політичних інститутах, та демократизація режиму, що включає зміни, які відносять до сфери спеціальних відносин. Ці дві стадії відбуваються одночасно і впливають одна на одну.

Список використаної літератури

1. Бжезинский З. Большой провал. Рождение и смерть коммунизма в XX веке. Нью-Йорк : Liberty Publishing House. 1989. 250 с.
2. Brzeziński Z. The Crisis of Communism II. *The Washington Quarterly*. Autumn. 1987. Vol. 10. № 4. P. 3–9.
3. Brzeziński Z. Post-Communism Nationalism. *Foreign Affairs*. 1989. № 4. P. 1–25.
4. Бродовская Е., Королев П. Демократический транзит на посткоммунистическом пространстве: подходы к определению, модели, этапы. URL: <file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8%20Firefox/Downloads/demokraticheskiy-tranzit-na-prokommunisticheskom-prostranstve-podhody-k-opredeleniyu-modeli-etapy.pdf> (дата звернення: 05.10.2020).
5. Кополовець Р. Теоретико-методологічні засади дослідження демократичних транзитів (Д. Растоу, С. Хантінгтон, Г. О'Доннел, Ф. Шміттер). *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. № 21. 2018. С. 115–121.
6. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. М. : РОССПЭН, 1999. 320 с.
7. Przeworski A., Teune H. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. Florida : Krieger Publishing Company, 1982.

MODELS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION OF Z. BRZHEZYNSKY AND A. PSHEVORSKY AND THEIR ROLE IN MODERN POLITICAL SCIENCE

Mykola Vegesh

*Uzhhorod National University,
Department of Political Science and Public Administration
Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

Roman Kopolovets

*Uzhhorod National University,
Department of Political Science and Public Administration
Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

Despite the formation of a number of countries with democratic governance, the issue of democratic transition is still relevant in modern political science. Many researchers and scholars are inclined to believe that the basic models of democratic transformation are not relevant today, in fact this is a very controversial issue, because today we can use these models for countries with consolidated democracies and countries that are just transforming, ie are in the first or second stage of transition.

From the mid-1980s, a new direction of political science research, transitology, gradually began to take shape in political science under the influence of certain processes, first regional and then global.

If we approach this concept in terms of the meaning of the term “transit” (transition, transition process), the transitological research involved the analysis of political changes of a transitional nature associated with the formation of a new qualitative state of the political system. However, in practice, the term “transitology” has acquired a narrower meaning, as the subject of research in this area was the process of transition from autocratic forms of government to democratic.

Therefore, the subject of transitology as an independent discipline within the framework of political science were the problems of democratization. Democratization is characterized by partial redistribution of power, delegation of power to other subjects of law – citizens and public institutions and organizations; enshrined in the laws of human rights and freedoms; abolition of anti-democratic laws and institutions of power. In a broad sense, democratic transit includes three basic stages:

- 1) liberalization – the formation of basic institutions of democracy;
- 2) democratization – the formation and development of democratic institutions on the basis the newly created political regime;
- 3) consolidation of democracy – consolidation and adaptation of the political regime of consolidated democracy in public spheres, the formation of civil society.

Analyzing modern models of post-communist transformations, we will single out two scholars whose analysis of transitological research is the analysis of the transition to democracy of communist authoritarian regimes. These are the concepts of Z. Brzezinski and A. Przeworski.

Key words: democracy, democratic transition, transit, models of transition, democratic transformation, political regime, Brzezinski, Przeworski.